

УДК 9 94

Marcin Gomółka

Szkoła pijarska w Łukowie w latach 1701–1833 – powstanie i działalność

Мартин Гомулка

Піарська школа в Лукові в 1701–1833 рр. – заснування та діяльність

Розглянуто обставини заснування та діяльності піарської школи в Лукові в 1701–1833 роках. Школа була створена з ініціативи місцевих дворян, і її головна мета полягала в тому, щоб навчити синів дворян, які проживали в околицях Лукова. Звернено увагу на модель, реалізовану в шкільній освіті піаристів, орієнтовану в перший період на формування лінгвістичної риторичної компетентності студентів, у другій період, після реформи кс. Станіслава Конарського, – на вивчення сучасних мов, польської історії, математики, фізики, географії. Автор аналізує трансформацію інституційної школи (початкової школи, колегіум піаристів, підрозділів школи, середньої школи, школи відомої, провінційних шкіл, середньої школи знову), підбір персоналу та чисельність студентів і викладачів. Він виправдовує причини закриття піарської школи в 1833 році, коли була створена світська гімназія.

Ключові слова: школа, піаристи, Луків, заснування, діяльність

Marcin Gomółka

Piarists School in Łuków during the period 1701 to 1833 – foundation and activity

The article examines the circumstances of the foundation and the activity of the Piarists School in the town of Łuków in 1701 to 1833. The school was established on the initiative of the local nobles and its main purpose was to educate their sons from the town and villages near Łuków. The attention is concentrated on the Piarists educational model implemented at the school, which focused on development of the students' linguistic and rhetoric competence during the school's first phase, and then, following the Stanisław Konarski's reform, on learning modern languages, polish history, mathematics, physics and geography. The author analyzes the institutional transitions of the school (from elementary school, through the Piarists College, subdivisonal school, middle school, department school, province school and again the middle school), the staffing and numbers

1.4. Християнські чернечі спільноти

---

of students and teachers. He justifies the reasons for its closure in 1833, when a secular, middle school was established.

Keywords: school, Piarists Order, Łuków, foundation, activity

Problematyką pijarskiego ośrodka szkolnego działającego w Łukowie w latach 1701–1833 zajmowali się m.in. S. Postek, F. Krupiński oraz T. Piotrowska. Konwiktowi Szaniawskich poświęcił krótki, panoramiczny artykuł M. Ausz. Znacznie szerzej powstanie internatu, jego uposażenie oraz funkcjonowanie omówiła I. Marczuk. Szkolnictwo pijarskie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów jest przedmiotem badań m.in. J. Taraszkiewicza, B. Sobolewskiej-Strzelczak i M. Kinowskiej. Tematyki tej dotyczą również starsze opracowania autorstwa A. Pitali, J. Lewickiego, a także S. Biegańskiego.

Działania służące sprowadzeniu do Łukowa pijarów (Zakon Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych – Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei) rozpoczęto podczas sesji Trybunału Koronnego w Piotrkowie w 1695 r., kiedy to sędziowie łukowscy zaproponowali zakonnikom budowę domu będącego siedzibą zgromadzenia, wraz z otwarciem szkoły przeznaczonej dla młodzieży męskiej z okolicznych miejscowości. Propozycję ponowiono na warszawskim sejmie walnym oraz w trakcie obrad sejmiku lubelskiego w 1696 r. Z konkretną inicjatywą wystąpił wówczas sędzia ziemi łukowskiej Dominik Jezierski, który zaproponował stworzenie funduszu będącego podstawą zagospodarowania zakonu w Łukowie. Ofiarodawcami mieli być ludzie stanu szlacheckiego czerpiący dochody z handlu solą [1, s. 35–36].

Pomysł sędziego Jezierskiego spotkał się z pozytywnym przyjęciem. Poza samym Jezierskim fundusz zasilili m.in. chorąży ziemi łukowskiej Stanisław Rozwadowski, pisarz łukowski Adam Szaniawski czy Jan Stanisław Zarzecki. W literaturze i opracowaniach poświęconych dziejom szkoły pijarskiej w Łukowie podawane są różne wartości zebranej sumy. Wydaje się, iż mogła ona przekroczyć nawet kwotę 17 tys. złp.

Pierwsze czynności związane z budową pomieszczeń szkolnych rozpoczęto w 1697 r. Trwały one cztery lata, a zgody udzielił biskup krakowski Jan Małachowski. W 1701 r. sale były gotowe do użytku, a pijarzy rozpoczęli nauczanie. Przerwywano je w związku z przetaczającą się przez ziemie polskie wojną północną, a więc konfliktem Szwecji z tzw. Ligą Północną (Rosja, Saksonia, Dania, Prusy, Hanower) [2, s. 534].

Upowszechnianie oświaty aczkolwiek bardzo ważne nie stanowiło jedynej płaszczyzny działalności zakonu w Łukowie. Za drugi taki segment należy uznać prowadzenie pracy duszpasterskiej. W tym właśnie celu wzniesiono drewnianą świątynię. Budowę zainicjowano w 1704 r., kończąc w osiem lat później. Kościół funkcjonował do 1725 r., kiedy to padł ofiarą pożaru. Został odbudowany w postaci murowanej, podobnie jak i budynki mieszkalne oraz szkolne. Cały proces zapoczątkowano w 1733 r., kończąc w 1740 r. (pomieszczenia) i 1762 r. (świątynia) [2, s. 534–536].

Do utworzonej w 1701 r. szkoły przyjmowano synów szlacheckich, niektórych nawet po ukończeniu dwudziestu lat. Placówka cieszyła się dużym zainteresowaniem okolicznej szlachty, będąc jedyną tego typu instytucją w promieniu 100 kilometrów. Pracami i bieżącą działalnością kierował rektor. Pierwszymi znanymi z imienia duchownymi, którzy piastowali to stanowisko w Łukowie byli wzmiankowani w latach 1704 i 1712 ks. Piotr, a także ks. Filip. Rektora mianowano na okres trzech lat, z opcją przedłużenia kadencji. Najdłużej łukowską szkołą zarządzali ks. Antoni Pniewski (1738–1746) oraz ks. Antoni Rogaliński (1760–1770) [3, s. 146].

Funkcjonowanie szkoły nadzorował prefekt. Jego kompetencje obejmowały codzienne wizytowanie klas, przyjmowanie i usuwanie uczniów ze szkoły, stosowanie kar, poradnictwo dla nauczycieli w kwestii doboru lektur oraz treści nauczania. Z reguły funkcję prefekta pełnili doświadczeni profesorowie, uczący retoryki bądź filozofii. Kadencja prefekta trwała dwa lata. Przez dwie kadencje godność ta

1.4. Християнські чернечі спільноти

należała do ks. Kazimierza Radomyskiego (1755–1758), jak również ks. Idziego Obertzona (1766–1769) [3, s. 146–147].

W szkołach pijarskich nauczali członkowie zgromadzenia. Przepustkę do pracy stanowiło ukończenie odpowiednich studiów i zdanie egzaminów. Następnie zakonnicy z inicjatywy prowincjała byli kierowani do danego kolegium, ucząc od klas najniższych. Czas pracy w jednej szkole wynosił 1–3 lata, co świadczy o dużej rotacji wśród nauczycieli. W roku szkolnym 1748/1749 łukowska placówka zatrudniała ośmiu nauczycieli, co należy traktować jako pełną obsadę profesorską. Poza rektorem (ks. Ludwik Kamiński) i jego zastępcą ciało pedagogiczne stanowili profesorowie filozofii i retoryki, jak również magistrowie poetyki, syntaksy, gramatyki i infimy. Warto wspomnieć też o regensie konwiktu (przełożonym internatu) ks. Bonawenturze Raciborskim. Regensów mianował prowincjał zakonu w porozumieniu z konsystorzem [3, s. 147].

Szkoła łukowska, podobnie jak inne tego typu placówki podlegała prowincjałowi zakonu, posiadającemu prawo do wizytacji. Prowincjał otrzymywał sprawozdania dotyczące zarówno działalności, jak i osiągnięć dydaktycznych zakonników nauczających poszczególnych przedmiotów [4, s. 7].

Pijarski system nauczania (*ratio studiorum*) oparto na przepisach uchwalonych przez kapitułę generalną zakonu w 1694 r. Za początek wspomnianych regulacji należy uważać konstytucje spisane w latach 1619–1621 przez pierwszego generała pijarów Józefa Kalasancjusza. Uzupełniono je programem rzymskiego Collegium Nazarenum z 1630 r., jak również postanowieniami kolejnych kapituł generalnych. Wszystkie zarządzenia dotyczące oświaty znalazły się w II rozdziale konstytucji pijarskich. Ostateczna wersja tegoż rozdziału została zatwierdzona w 1694 r., ogłoszona zaś cztery lata później w Rzymie przez generała zakonu Joannesa Franciscusa Fociego [5, s. 107].

Proces kształcenia w szkolnictwie pijarskim zakładał podział na dziewięć klas. Trzy pierwsze obejmowały naukę na poziomie ele-

mentarnym, kolejne gramatykę, zaś trzy ostatnie humanitas, retorykę i filozofię. W poszczególnych klasach omawiano konkretne lektury [5, s. 103].

Kształcenie na poziomie podstawowym w klasie pierwszej (infima legentium) wiązało się z poznaniem najważniejszych prawd wiary oraz nauką czytania. Od uczniów wymagano znajomości Dekalogu oraz Credo (Skład Apostolski). Na lekcjach nauczyciele czytali fragmenty ksiąg zgodnych z oficjalną doktryną Kościoła katolickiego. Klasa druga (media legentium) obejmowała utrwalanie umiejętności czytania i pisania, ponadto naukę religii i poznawanie żywotów świętych. Ostatnia z klas poziomu elementarnego (suprema legentium) kładła nacisk na składne czytanie oraz edukację w zakresie rachunków [5, s. 104].

Szkoła średnia rozpoczynała się najniższą klasą gramatyki (infima grammaticae). Na tym stopniu kształcenia przekazywano uczniom wiedzę przede wszystkim z podstaw gramatyki oraz składni łacińskiej. Następna z klas (media grammaticae) miała zapoznać uczniów z ogólnymi regułami gramatyki oraz składni, na podstawie stosownych lektur (m.in. Marek Tulliusz Cynceron, Publiusz Owidiusz Nasco). W klasie trzeciej (suprema grammaticae, syntaxa) poza wykładami składni uczono sztuki epistolografii. Nauczyciele byli zobowiązani do powtórzenia wiadomości z gramatyki oraz zaznajomienia uczniów z podstawowymi zasadami budowy wiersza. Pod koniec roku szkolnego opisywano bajki, przyswajano sobie także wiedzę z zakresu Pisma Świętego [5, s. 104].

Humanitas posiadała w dużej mierze charakter powtórzeniowy. Poza utrwalaniem wiadomości uczniowie poznawali mowę wolną i związaną, znaczenie przenośni i figur retorycznych, język grecki. W kanonie lektur szkolnych znajdowały się dzieła tak znanych twórców starożytnych jak wspomniany już Cynceron, Kwintus Kurcjusz Rufus, Gajusz Sallustiusz Crispus, Quintus Horatius Flaccus, Publiusz Wergiliusz Maro czy Marcus Valerius Martialis [5, s. 104–105].

1.4. Християнські чернечі спільноти

Klasy retoryki i filozofii uznawano za ukoronowanie wykształcenia szkolnego. Oprócz mów Cycerona uczniowie zapoznawali się z tekstami autorstwa Horacego, Wergiliusza, Tytusa Liwiusza, Lucjusza Anneusza Seneki. Nauczyciele starali się, aby teoretyczne informacje z podręczników weryfikowano na podstawie ćwiczeń praktycznych, wykonywanych w oparciu o teksty autorów antycznych [5, s. 105].

Jak pisał XVIII-wieczny pamiętnikarz Jędrzej Kitowicz nauka gramatyki umożliwiała formułowanie prostych i poprawnych wypowiedzi, składnia natomiast pozwalała mowę prostą ubarwiać różnego typu środkami stylistycznymi. Dzięki poetyce i retoryce uczniowie szkół pijarskich nabywali wiedzy z zakresu wymowy, potrafili również uczestniczyć w dyskusjach naukowych oraz pisać długie rozprawy [6, s. 26–27].

Generalnie szkolnictwo pijarskie realizowało model nauczania humanistycznego, bazując na wiedzy językowo-retorycznej. Z przedmiotów nauczania należy wymienić języki klasyczne, retorykę, epistolografię, wiedzę z zakresu Pisma Świętego. Zakonnicy zakładali, iż absolwenci ich szkół będą doskonałymi i pobożnymi mówcami. Wykładowcom pozostawiano stosunkowo dużą swobodę w zakresie doboru lektur, pozwalając na eksperymenty czy zmiany w programie nauczania w zależności od okoliczności. Ten względny liberalizm w zakresie treści nauczania odróżniał pijarów od innych zakonów uczących (jezuici), gdzie sztywno trzymano się ustalonych wcześniej zasad [7, s. 162].

Czy łukowska placówka od początku swego istnienia realizowała pełny, dziewięcioklasowy program nauczania? Wydaje się to mało prawdopodobne, biorąc pod uwagę problemy z dostępnością podręczników oraz spowodowane częstymi pożarami trudności natury lokalowej. Trzeba też pamiętać o małej liczbie kandydatów pragnących kontynuować naukę w klasach wyższych. Można zatem przypuszczać, że w łukowskiej szkole przynajmniej w pierwszych latach funkcjonowania skupiono się na kształceniu elementarnym,

obejmującym poznanie prawd wiary, naukę czytania oraz pisania w języku łacińskim, a także podstawowe działania arytmetyczne.

Istotny element pijarskiej edukacji stanowiły przedstawienia teatralne, a także muzyka. Obie formy kształcenia upowszechniano również w szkole w Łukowie.

Teatr funkcjonował w latach 1722–1759. Niewykluczone, że sztuki prezentowano w okresie poprzedzającym, jak i późniejszym. Tematyka oscylowała wokół historii ojczystej, religii, mitologii greckiej i rzymskiej, zdarzały się również poświęcone znanym osobom panegiryki. Ten przestarzały repertuar uległ znaczącym zmianom po reformie ks. Stanisława Konarskiego. Pojawiły się wówczas komedie Woltera, Moliера oraz innych twórców oświeceniowych. Grano po łacinie, ale z troską o osoby, które znały ten język niezbyt dobrze przygotowywano krótkie streszczenie danej sztuki po polsku [8, s. 201–207; 9, s. 472].

Muzykę w łukowskiej szkole popularyzował świetny organista i konstruktor instrumentów ks. Ferdynand Pankiewicz, przebywający w Łukowie w latach 40–50. XVIII w., pełniący funkcję wiceregens konwiktu, a także profesora retoryki i poetyki [10, s. 21].

Reformę szkolnictwa pijarskiego w Polsce zapoczątkowało założenie przez ks. Stanisława Konarskiego Collegium Nobilium w 1740 r. Była to szkoła wzorcowa, przeznaczona dla synów rodów magnackich. Jej nowoczesny, oparty na językach narodowych, geografii, historii i matematyce program nauczania był zapowiedzią rozległych zmian w systemie oświatowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów [11, s. 419].

Próbie reformy całego szkolnictwa pijarskiego podjął ks. Konarski w 1741 r. Na skutek oporu wielu kolegów sprawa utknęła w martwym punkcie na dziesięć lat. Przełomem okazała się Wizytacja Apostolska Polskiej Prowincji Pijarów dokonana w 1750 r. przez nastawionego proreformatorsko Cypriana Komorowskiego. Powstała wówczas komisja, która w 1753 r. opracowała ustawy szkolne zwane „Ordinationes Visitationis Apostolicae”. W rok później zatwierdził je papież

1.4. Християнські чернечі спільноти

---

i zwierzchnictwo zakonu, co nadało im status obowiązujący. Zreformowane szkolnictwo pijarskie wyraźnie nawiązywało do programu nauczania realizowanego w Collegium Nobilium. Można powiedzieć, iż reforma Konarskiego z jednej szkoły ujednoliciła pijarski model kształcenia, z drugiej zaś wypełniła go treściami zupełnie nowymi, typowymi dla epoki Oświecenia [11, s. 424].

W wyniku reformy łukowska placówka stała się kolegium pijarskim, starając się przygotować uczniów do podjęcia studiów na Akademii Krakowskiej.

Mówiąc o działalności szkoły począwszy od powstania w 1701 r. kilka słów warto poświęcić konwiktowi-internatowi dla uczniów. Fundatorem był biskup krakowski Konstanty Felicjan Szaniawski. W bursie miało zamieszkać dziesięciu chłopców z rodu Szaniawskich, ewentualnie synowie szlachty posiadającej herb Junosza. W akcie erekcyjnym z 1728 r. zawarto statut, regulamin, a także wyposażenie konwiktów. Wychowankom zapewniono bezpłatną naukę, możliwość wspólnego mieszkania, wyżywienia, odzież, korepetycje, a także opiekę lekarską. Regulamin precyzował ile czasu uczniowie mogą poświęcić na modlitwę, naukę oraz odpoczynek. Konwiktorem zabraniano swobodnego poruszania się po budynku internatu, a każde wyjście wymagało zgody przełożonych. Sytuacja taka dotyczyła również wyjazdów na święta bądź ferie, które dopuszczano, ale tylko i wyłącznie z wyjątkowych przyczyn. Do najważniejszych obowiązków wychowanków należała dbałość o porządek, higienę osobistą i wygląd zewnętrzny. Brak respektowania postanowień regulaminu groził usunięciem z konwiktów [12, s. 51–57; 13, s. 1–34].

Bazę materialną konwiktów stanowiły dziesięciny kapituły krakowskiej pochodzące z jedenastu wsi i folwarków starostwa łukowskiego (kwota ponad 830 złp. w skali roku) oraz osobisty majątek biskupa Szaniawskiego, a więc folwark Bystrzyca i część wsi Wola Bystrzycka, ponadto ogród i łąka w Łukowie o powierzchni 2 mórg [14, s. 7].

Plan budowy jednopiętrowego, murowanego konwiktu został podpisany w październiku 1731 r. przez pierwszego regensa ks. Bernarda Padlewskiego. W niecały rok później zmarł biskup Szaniawski. Jego następca Jan Lipski potwierdził w 1733 r. immunitet dla zakładu, obiecując także poparcie biskupów krakowskich dla tej inicjatywy. W marcu 1733 r. ks. proboszcz oraz oficjał łukowski Jan Boratyński poświęcił kaplicę internatu. Przypuszcza się, że właśnie wtedy oddano do użytku sale dla uczniów, a konwikt rozpoczął samodzielną działalność [14, s. 33–34].

Przyjęci do konwiktu na podstawie decyzji patrona chłopcy przebywali w nim z reguły przez cały okres nauki szkolnej. Niekiedy w bursie mieszkało kilku synów pochodzących od tych samych rodziców. W ten sposób dostęp do bezpłatnej oświaty uzyskiwały dzieci z ubogich rodów drobnoszlacheckich z terenu ziemi łukowskiej. Mowa w tym miejscu przede wszystkim o Szaniawskich oraz Izdebskich, zamieszkujących zaścianki Szaniawy-Poniaty, Szaniawy-Matysy, Łysów czy Paskudy. Błędem byłoby jednak twierdzić, że w konwiktach łukowskiego kolegium pijarskiego mieszkali jedynie uczniowie wywodzący się z rodzin szlacheckich słabo sytuowanych materialnie. Nie wykluczone, iż na skutek protekcji do internatu mogli dostać się także synowie rodzin bogatych [15, s. 91–95].

W momencie utworzenia Komisji Edukacji Narodowej w październiku 1773 r. wszystkie szkoły pijarskie prowincji polskiej przeszły pod zarząd tegoż ministerstwa. Kolegium łukowskie jako jedno z pierwszych w Rzeczypospolitej zastosowało się do przepisów i wytycznych oświatowych KEN. Potwierdza to raport z wizytacji, jaką w Łukowie przeprowadził w lecie 1774 r. subdelegat ks. Antoni Popławski. Z akt wizytacji wiemy, iż w kolegium pracowało czterech nauczycieli, funkcję rektora sprawował natomiast niedawny jeszcze prowincjał pijarów w Polsce ks. Edmund Kiełczewski [16, s. 55–56].

Na mocy decyzji komisji z października 1774 r. łukowska szkoła otrzymała coroczną dotację w wysokości 2 tys. złp. [17, s. 39]. Za

1.4. Християнські чернечі спільноти

inne ważne wydarzenie należy uznać przeniesienie nowicjatu pijarów z Podolińca do Łukowa. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że młodzi zakonnicy służyli pomocą tak dydaktyczną, jak i wychowawczą zatrudnionej w szkole kadrze pedagogicznej [18, s. 259].

W nomenklaturze KEN łukowskie kolegium należało początkowo do departamentu trzeciego, a następnie tzw. międzyterytorialnego. W 1780 r. wdrażając reformę szkolną KEN przemianowano je na szkołę podwydziałową. Zgodnie z obowiązującymi ustawami liczyła ona trzy dwuletnie klasy oraz trzech nauczycieli. W klasie pierwszej poszczególne przedmioty wykładał jeden nauczyciel, w kolejnych dwaj profesorowie dzielili pomiędzy siebie bloki programowe zawierające wymowę, prawo, matematykę i fizykę. W klasie pierwszej nauczano kaligrafii, gramatyki polskiej i łacińskiej, arytmetyki, geografii i nauki moralnej. Klasa druga kształciła z zakresu gramatyki i wymowy łacińskiej, historii, geografii, a także prawa. Ostatnia z klas koncentrowała się na przedmiotach matematycznych, fizyce, przyrodzie, nauce o zdrowiu, logice i rolnictwie. Religia znajdowała się jedynie w programie nauczania klasy pierwszej. Dla uczniów starszych zajęcia z tego przedmiotu prowadzono w kościele [19, s. 244–245].

Każdy dzień uczniowie rozpoczynali Mszą Świętą. Po jej wysłuchaniu udawali się do szkoły i przygotowywali do zajęć, które prowadzono od godziny 8.00. Po upływie dwóch godzin miała miejsce nauka indywidualna, ponadto posiłek i rekreacja. Lekcje wznawiano około godziny 14.00. Trwały one podobnie jak w turze porannej, z tym, że po jej zakończeniu odbywały się jeszcze zajęcia z języka obcego [20, s. 288]. Dwa razy w tygodniu nauczyciele prowadzili zajęcia z edukacji fizycznej [20, s. 308].

Bardzo cennym źródłem do dziejów łukowskiej szkoły podwydziałowej w latach 80. i 90. XVIII w. są raporty wizytatorów generalnych. Pierwsza z wizytacji została przeprowadzona przez ks. Szczepana Hołowczyca w kwietniu 1782 r. W raporcie zwrócono uwagę, iż istotą procesu edukacyjnego w szkole nie jest

mechaniczna nauka na pamięć, ale edukacja zorientowana na rozumienie przez uczniów wykładanych treści wraz z ich praktycznym zastosowaniem. Krytycznie wizytator odniósł się natomiast do jarmarku, który trwał dziesięć dni i odbywał się corocznie w okresie zapustów na znajdującym się w pobliżu placówki targowisku. Z racji kłótni i bójek, a więc scen demoralizujących uczniów podjęto decyzję, że na czas jarmarku opuszczają oni szkołę, udając się do domów rodzinnych [21, s. 54–55]. Inny z wizytatorów ks. Franciszek Kollendowicz przedstawiając raport w 1783 r. podkreślił, że zarówno łukowscy nauczyciele, jak i uczniowie właściwie podchodzą do swych obowiązków. Wizytującemu zaimponowała pilność i wiedza uczniów z zakresu historii, algebry i geometrii, jak również sprawne posługiwanie się językiem łacińskim. Polecił również, by zwiększyć liczebność trzydziestoosobowej grupy uczącej się pod kierunkiem ks. Kleina języka niemieckiego [22, s. 75–76]. Wizytacja ks. Bonifacego Garyckiego z maja 1784 r. dostarcza informacji na temat incydentów uczniowskich. Podważały one autorytet nauczycieli, wywierały również negatywny wpływ na środowisko uczniowskie. Główny problem polegał, zdaniem wizytatora, na tym, iż uczeń, którego ukarano posiadał prawo odwołania się do wyższej instancji, co powodowało niestosowanie się do obowiązujących w szkole regulacji. Bonifacy Garycki wyróżnił imiennie niektórych uczniów, wydał też zalecenie, by do grupy uczącej się języka niemieckiego przyjąć więcej synów zamożnej szlachty. Z raportu dowiadujemy się także o dobrej kondycji fizycznej uczniów oraz niespodziewanej śmierci dziesięcioletniego Józefa Witkowskiego [23, s. 80]. Kolejne z wizytacji miały miejsce w latach 1786–1793. Na podstawie treści raportów można powiedzieć, że szkoła utrzymywała dobry poziom w zakresie nauczania matematyki oraz fizyki, dbała także o kondycję fizyczną uczniów i kształtowanie postaw wychowawczych. W wolnych chwilach praktykowano zajęcia z musztry wojskowej, używając do tego celu broni wykonanej z drewna [24, s. 33].

1.4. Християнські чернечі спільноти

W latach 1781–1792 naukę w szkole pobierało 220–258 uczniów, co stanowiło 7–10% całej populacji uczniowskiej uczęszczającej do pijarskich placówek oświatowych w Koronie. Biorąc pod uwagę wspomnianą liczebność należy podkreślić, iż ośrodek łukowski plasował się na piątym miejscu wśród wszystkich szkół, jakie zakon pijarów prowadził w Koronie. Zakładów takich było pod koniec XVIII w. czternaście [25, s. 261, 264].

Na skutek traktatów rozbiorowych w 1795 r. Łuków znalazł się w zaborze austriackim, zaś zgromadzenie pijarów w prowincji galicyjskiej, a następnie zachodniogalicyjskiej. W mieście utworzono pijarskie profesorium, a więc miejsce, gdzie kwalifikacje zdobywali nauczyciele [26, s. 392].

Szkołę podwydziałową Austriacy przekształcili w gimnazjum, corocznie dotowane z funduszu edukacyjnego w kwocie 250 florenów. Treści nauczania nadal opierały się na modelu stworzonym przez KEN. Pod koniec XVIII w. pojawiły się trudności lokalowe. W wyniku pożaru nauczanie zostało przeniesione do drewnianego budynku, który znajdował się w złym stanie technicznym, grożąc zawaleniem. Co warto podkreślić zainteresowanie edukacją w placówce nie zmalało. Według danych z 1810 r. naukę pobierało 198 uczniów, funkcję rektora pełnił ks. Zygmunt Grzymała, zaś regensa konwiktu ks. Marcin Eysmond [27, s. 133–134].

W okresie Księstwa Warszawskiego, zgodnie z nowym projektem organizacji szkolnictwa, który opracowała Izba Edukacyjna łukowskie gimnazjum stało się szkołą departamentową. Na początku 1813 r. zaczęto wdrażać w szkolnictwie pijarskim nowe programy nauczania. Trzeba jednak pamiętać, że większość placówek nie funkcjonowała z powodu toczących się działań wojennych. Najczęściej pełniły one rolę magazynów bądź prowizorycznych szpitali. W Łukowie budynek szkolny uległ spaleni [27, s. 135].

Pozytywne zmiany nastąpiły w czasach Królestwa Polskiego. W 1818 r. z inicjatywy Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego został wydany dokument pod tytułem

„Akt odnowy szkół pijarskich w Królestwie Polskim”. Określał on sposób finansowania, jak również administrowania szkół pijarskich, zrównując zarazem pod względem praw pijarów z nauczycielami świeckimi [28, s. 531–533].

W 1819 r., niewykluczone, że dwa lata później utworzono w Łukowie sześcioklasową Podlaską Szkołę Wojewódzką. Tego typu placówki edukacyjne funkcjonowały w oparciu o zarządzenie z 8 czerwca 1819 r. Ich główne zadanie polegało na przekazaniu uczniom wszechstronnej wiedzy umożliwiającej dalsze kształcenie na poziomie Szkoły Głównej. Z wykładanych przedmiotów należy wymienić naukę religii i obyczajów, język polski, język francuski, język niemiecki, łacinę, grekę, geografę, historię Polski, historię naturalną, fizykę, matematykę [29, s. 5–18].

W roku szkolnym 1826/1827 poza pijarami niektóre z przedmiotów wykładali nauczyciele świeccy (głównie języki, kaligrafię oraz rysunek). Szkołą zarządzał rektor ks. Paweł Radecki, a naukę pobierało łącznie 254 uczniów. Najwięcej uczniów, bo aż 70 uczęszczało do klasy pierwszej, najmniej do ostatniej (szóstej; tylko piętnastu). Powodów takiego stanu rzeczy mogło być kilka. Należy w tym miejscu wspomnieć przede wszystkim o trudnym, selektywnym programie nauczania, rezygnacji z dalszego kształcenia z powodów rodzinnych, jak również wstępowaniu do nowicjatu po ukończeniu klasy czwartej [30, s. 307–308].

Raz w miesiącu uczniów poddawano sprawdzianowi wiedzy, w lipcu zaś szkoła organizowała egzaminy roczne. Egzaminował rektor bądź prefekt, oceniając zarówno odpowiedzi ustne, jak i prace pisemne uczniów. Rezultaty egzaminów, a zarazem efekty kształcenia z danego roku podsumowywał tzw. popis. Stanowił on formę prezentacji wiedzy, dopuszczał też, by uczniowie występowali z własnymi rozprawami naukowymi. Czas wystąpienia dla jednej osoby wynosił od 10 minut do godziny. W popisach jako widzowie uczestniczyli dygnitarze duchowni, świeckie władze wojewódzkie oraz rodzice występujących uczniów [31, s. 3–4].

1.4. Християнські чернечі спільноти

Tuż przed wybuchem powstania listopadowego Podlaska Szkoła Wojewódzka kształciła 349 uczniów, a więc o prawie stu więcej niż w połowie lat 20. XVIII w. Wzrost liczebności potwierdzał stabilną sytuację Królestwa Polskiego, za kwestię bardzo istotną należy także uznać wysoki poziom nauczania. Warto dodać, iż uczęszczający mogli korzystać z zasobów szkolnej biblioteki. W 1830 r. liczyła ona 1200 książek, 10 atlasów, uzupełniały ją ponadto mapy geograficzne, wydawnictwa periodyczne i wzory rysunków [32, s. 227].

W lutym 1831 r. budynki szkolne zajęła armia rosyjska, przekształcając na magazyny i lazaret, co spowodowało przerwanie nauki. Uczniowie wyjechali do domów, starsi, podobnie jak i część zakonników wstąpili do oddziałów powstańczych. Nauczanie wznowiono jesienią 1831 r., ograniczając je do klas niższych. Realizowano w tym przypadku rozkaz Rządu Tymczasowego likwidujący szkoły wojewódzkie i powołujący w ich miejsce czteroklasowe szkoły wydziałowe. Wspomniany rozkaz można traktować jako jedną z form represji carskich za uczestnictwo Polaków w powstaniu listopadowym. Nowa ustawa z 1833 r. stała się asumptem do otwarcia w Łukowie gimnazjum województwa podlaskiego. Pijarów odsunięto od kształcenia młodzieży [33, s. 83].

Podsumowując rozważania dotyczące działalności szkoły pijarskiej w Łukowie w latach 1701–1833, należy stwierdzić, iż była ona ważnym ośrodkiem naukowym nie tylko na Podlasiu, ale również na terenie całej Polski. Placówka powstała dzięki ofiarności miejscowej szlachty, stosunkowo szybko zdobywając dużą popularność. Stało się to możliwe dzięki posiadaniu znakomitej kadry profesorskiej (m. in. ks. Fabian Turkowski, ks. Gracjan Piotrowski, ks. Remigiusz Ładowski, ks. Bazyli Bystrzycki i in.), realizującej pijarski system nauczania, zorientowany do połowy XVIII w. na kształtowanie wśród uczniów umiejętności retoryczno-językowych, po reformie ks. Stanisława Konarskiego natomiast idący w kierunku nauczania języków nowożytnych, przedmiotów ścisłych, historii i geografii. Swój największy rozkwit szkoła przeżywała

w czasach Komisji Edukacji Narodowej oraz Królestwa Polskiego jako instytucja o charakterze podwydziałowym i wojewódzkim. Potwierdzeniem świętości łukowskiej szkoły są niektórzy z jej wychowanków. Jako przykład można podać choćby przyrodnika Krzysztofa Kluka, publicystę Franciszka Salezego Jezierskiego czy filozofa Bronisława Ferdynanda Trentowskiego. Upadek powstania listopadowego przekreślił możliwość funkcjonowania placówki w dotychczasowym kształcie. Pamięć o niej należy jednak kultywować, gdyż zapisała chlubną kartę w rozwoju polskiego życia umysłowego w XVIII–XIX w.

1. Taraszkiewicz J. Edukacja historyczna w szkolnictwie pijarskim Rzeczypospolitej 1642–1733. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2011. 190 s.

2. Krupiński F. Pijarzy w Łukowie // Pamiętnik Religijno-Moralny. 1859. № 11. S. 528–547.

3. Postek S. Dzieje szkoły pijarskiej w Łukowie 1701–1833 // *Analecta*. 1996. № 5. S. 141–169.

4. Biegański S. Szkoły pijarskie w Polsce. Lwów, 1898. 16 s.

5. Taraszkiewicz J. Wychowanie religijne elementem edukacji pijarskiej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów na przełomie XVII i XVIII wieku // *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych*. 2016. № 1. S. 101–116.

6. Kitowicz J. Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III. Poznań: drukarnia Walentego Stefańskiego, 1840. T. 1. 248 s.

7. Sobolewska-Strzelczak B. Początki szkolnictwa pijarskiego. Inspiracje dla współczesnej teorii i praktyki pedagogicznej // *Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*. 2013. № 2. S. 159–168.

8. Hann W. Pijarski teatr szkolny w Polsce // *Nasza Przeszłość*. 1962. № 15. S. 201–215.

9. Taraszkiewicz J. Nauczanie historii i geografii w kolegiach pijarskich w Polsce do 1740 roku // *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVI–XIX w.* / red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakonu Polskiej Prowincji Pijarów, 1993. S. 469–476.

10. Buba J., Szwejkowscy A i Z. Kultura muzyczna pijarów w XVII i XVIII w. // *Muzyka*. 1965. № 2. S. 20–31.

1.4. Християнські чернечі спільноти

11. Kinowska M. Osiemnastowieczne szkoły pijarskie w Warszawie // Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w. / red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakonu Polskiej Prowincji Pijarów, 1993. S. 419–429.

12. Ausz M. Konwikt Szaniawskich przy kościele księży pijarów w Łukowie w XVIII–XIX wieku – kształcenie i życie codzienne // *Virginibus puerisque. Z dziejów szkolnictwa i oświaty w XVIII–XX wieku* / red. E. Kula, M. Pękowska. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2011. T. 1. S. 51–57.

13. Marczuk I. Łukowski Konwikt: historia i dzień dzisiejszy // *Zeszyty Łukowskie*. 2015. № 24. S. 1–34.

14. Frankowski J. Wiadomości o konwikcie Szaniawskich w Łukowie // *Niszczanie szkół łukowskich po powstaniu listopadowym*. Warszawa, 1926. 37 s.

15. Chamerska H. Drobna szlachta w Królestwie Polskim. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974. 160 s.

16. Wierzbowski T. Raporty generalnych wizytatorów z lat 1773–1794. Warszawa, 1906. Z. 24. 130 s.

17. Mitera-Dobrowolska M. Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785. Wrocław: Ossolineum, 1973. 491 s.

18. Bobkowska W. Losy pijarów w czasie pierwszej okupacji pruskiej 1793–1806 // *Nasza przeszłość*. 1962. № 15. S. 257–283.

19. Kulesza-Woroniecka I. Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Białymstoku // *Komisja Edukacji Narodowej: kontekst historyczno-pedagogiczny* / red. K. Dormus i in. Kraków: Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej, 2014. S. 241–250.

20. Lewicki J. Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej (1773–1793). Kraków: W. L. Anczyc i Spółka, 1925. 456 s.

21. Ks. Szczepana Hołowczyca raport wizyty generalnej południowo-wschodnich wydziałów szkolnych // *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1878. T. 1. S. 70.

22. Wierzbowski T. Raporty generalnych wizytatorów z lat 1773–1794. Warszawa, 1910. Z. 26. 100 s.

23. Wierzbowski T. Raporty generalnych wizytatorów z lat 1773–1794. Warszawa, 1911. Z. 27. 93 s.

24. Wierzbowski T. Raporty generalnych wizytatorów z lat 1773–1794. Warszawa, 1914. Z. 29. 93 s.

25. Mizia T. Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1975. 375 s.

26. Pitala A. Pijarskie zakłady kształcenia nauczycieli w dawnej Polsce – profesoria // Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w. / red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakonu Polskiej Prowincji Pijarów, 1993. S. 391–408.

27. Pitala A. Przyczynki do dziejów polskiej prowincji pijarów. Kraków: Archiwum Pijarów, 1993. 228 s.

28. Wójcik Z. J. O akcie odnowy szkół pijarskich w Królestwie Polskim // Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w. / red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakonu Polskiej Prowincji Pijarów, 1993. S. 529–538.

29. Popis publiczny uczniów szkoły wojewodzkiej łukowskiej. Warszawa, 1817. 18 s.

30. Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim. Warszawa, 1826/1827. R. 2. 332 s.

31. Popis publiczny uczniów szkoły wojewodzkiej w Łukowie. Warszawa, 1822. S. 4.

32. Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim. Warszawa, 1830. R. 3. 246 s.

33. Schiller J. Nauczyciele szkół średnich Warszawy w pierwszej połowie XIX w.: szkic do portretu grupy zawodowej // Rozprawy z dziejów oświaty. 1988. № 31. S. 79–106.